Библиотека БЪЛГАРСКИ НАРОД

2

НИКОЛАЙ ВРАНЧЕВ

БЪЛГАРИ МОХАМЕДАНИ

/ПОМАЦИ/

ИЗДАВА БЪЛГАРСКО НАРОДОУЧНО Д-ВО
СОФИЯ

Библиотека БЪЛГАРСКИ НАРОД
2

НИКОЛАЙ ВРАНЧЕВ

БЪЛГАРИ МОХАМЕДАНИ

/ПОМАЦИ/

1948
ИЗДАВА БЪЛГАРСКО НАРОДОУЧНО Д-ВО
СОФИЯ

Увод

За помаците, особно за родопските, са писали мнозина учени, и българи и чужденци: Иречек (Пътни бележки), проф. Погодин (История на българския народ), Васил Кънчев (Македония, етнография и статистика) 1900 г., Милетич, Йордан Иванов (Северна Македония) и др.

Но всички те се спират най-много на тяхното потурчване, на земеписните предели, в които живеят, и на техния брой. Никой от тях не е проникнал по-дълбоко в техния живот, никой не се е опитал да ни запознае с техния бит, нрави и творчество. Та не е могло и да се чака това от тях. Защото те са били чужди на това население, и ако са отивали до него, то е било само временно и случайно.

Такова нещо е могло да се чака само от ония учени и книжовници, които са се родили и живели по-дълго време по тия места, населени с българи мохамедани, особно в тия покрайнини, дето християни и мохамедани са живели открай време в близко съседство и дружба. Така е преди всичко в Смолянско (Ахъчелеби) и в предишната Рупчоска, сега Асеновградска околия. И не е случайно, дето най-добрия техен изследовател, Стою Шишков, е от Устово, Смолянско. Редом с него, или след него, вървят и редица още други родопчани, предимно от средна Родопа, които при разни случаи ни са дали вести за тях.

Ала между всички тях се издига Ст. Шишков, известен родопски етнограф и народоук, който посвети целия си живот на тоя предмет. Той изработи и най-пълния за сега научен труд върху българите мохамедани: „Българо-мохамедани (помаци)", подпомогнат морално и материално, както казва сам, от Руската императорска академия на науките.

Други изследователи на помаците виждаме в лицето на Стефан Захариев от Пазарджик (Описание на татар-пазарджишката кааза), Христо п. Константинов от Петково, известен народоук (Спомени от страшната пролет и Непредадени помашки села); Вас. Дячов, който в своята прекрасна книга Миналото на Чепеларе (част 1. и 2.) ни даде картини и образи от техното минало, видени с окото на художник писател, а е написал и отделни очерки от техния живот, печатани в сп. Родопски напредък.

След първата общоевропейска война се появиха нова фаланга родопски дейци, които с перо и слово работиха особно върху обществената страна на тяхното положение. Между тях са Христо Караманджуков (сп. Родопа) и Георги Чичовски (Българомохамеданският проблем.)

От по-младите работиха в тая посока Тасо Примо (Анастас Примовски), който написа скици и картини из техния живот (Ахряне, 1946 г., II издание, Партиздат) и събра много материал из тяхната веществена култура; Петър Маринов, народоук, който печатй драматизувани сценки на техен диалект от техния съвремен живот, както и Владимир Примовски (две книги българомохамедански песни).

Моята задача в тоя ми труд ще бъде да дам непосредни впечатления от техния живот, нрави и творчество, да проследя тяхното минало от освобождението на България насам, както и да представя тяхното драматично положение в нашата държава, та по тоя начин да изпълня дълга си като родопчанин, който познава от малък среднородопския българин мохамеданин и никога не е престанал да се интересува от от тяхното положение. Само за известни исторически и земеписни данни използувах книгата на Ст. Шишков.

Тъй като писаното досега за българите мохамедани е пръснато по вестници и списания или поместено в брошури, които са вече изчерпани, независимо от това, че тия приноси ни дават обикновено откъслечни и бегли вести, това наше издание, вярваме, би могло да задоволи една нужда на нашата общественост и нашата народностна наука—да има едно наръчно издание за българите мохамедани, за справка на специалисти и ръководство на технически служебни лица и ръководни политически кръгове, както и за ползуване от по-широк читателски кръг. Защото мнозина от нашите българи знаят много малко за тия свои братя, а неотдавна, по време на преговорите за мир за нашата страна, нуждата от една справочна книга за българите мохамедани бе особно голяма, и подобно издание можеше да спести труд и време на съответните лица. От друга страна, интересът към тия наши българи порастна напоследък много и сред самото наше общество.

Турчене в поробена България

Българомохамеданският въпрос е част от общия наш народностен въпрос, и трагедията на българите мохамедани произлиза непосредно от историческите съдбини на нашия народ и нашата държава.

А тая голяма трагедия на българското племе е тясно свързана с нашествието на турците на Балканския полуостров и тяхното настаняване в него. Тя е дълбоко заседнала в душата на българския народ от времето на тяхното владичество, както се вижда от неговото духовно творчество, особно от неговите песни и предания.

Но ядката на тая трагедия образува помохамеданчуването на голяма част от българското население. Това помохамеданчуване започва още след падането на България под турско иго и е съпроводено ту с мирни средства, с обещания и убеждаване, ту с насилия и убийства. То се наблюдава в целия Балкански полуостров, и в средата на гърци, сърби и албанци. Ала най-много е пострадал от него българският народ, защото е бил най-близо до средището на турската империя.

Започнало е то от края на XIV век и продължило през XV и XIV векове, когато турската държава е достигнала върха на своето величие и сила. Ставало е единично и массово.

вършено е по стратегични, военни и държавнически съображения.

За отбелязване е, че най-напред се помохамеданчили българи от вишите съсловия, боляри и велможи, и то доброволно, за материални и други облаги, — да запазят живот, имот и челяд, както и своето владетелско обществено положение. Мнозина от тях били награждавани с земи, които им оставали наследствено владение. На други се давали високи служебни чинове, а трети ставали васали и пълководци, усърдни и предани съюзници на турските султани, и благодарение на тяхната помощ турските завоевания можали да достигнат широки размери. Мнозина от тия потурнаци успявали да заемат дори везирски, министерски места и са допринели с ум и дейност твърде много за славата на турската държава.

Да беше това помохамеданчуване засягало само вярата, то не би било толкова опасно. Ала то е било насочено да промени и народностно своите жертви, техния бит и език в зависимост от голямата турска идея: да стане турското племе многобройно, велико и мощно и да разпростре своето владичество по целия свят.

Възгледът на турските господари е бил: няма народност, има само религия, и всеки, който приеме мохамеданството, трябва да се откаже от своята народност и всичко свързано с нея, бит и език. По тоя начин за тях има само турци мохамедане, мюсюлмане, от една страна, и гяури или кяфири, неправоверни, от друга страна. Първите ще владеят на тоя

свят и ще блаженствуват на другия, — вторите ще робуват и ще се мъчат и на тоя и на другия.

По тая причина именно турците си поставят задача не само да променят вярата на помохамеданчените българи, ами и техния език и бит, та тъй да ги прелеят в общата масса мохамедани-турци и да премахнат тяхното народностно съзнание. А това е било смъртна опасност за българското племе.

За българския народ, който е бил дълбоко предан на своята отеческа вяра и се е отвращавал издън душа от турската, турченето е било ужас и страхот. Още повече, че то е било съпроводено с насилия, с робене и убийства, с плен и пожар. И затова цели села са бягали в гората, да се скрият от грозната напаст.

Народното творчество, верен изразител на всички народни болки и исторически преживелици, е отразило широко всичката тая своя неволя във всевъзможните ѝ разклонения. И до сега българската земя носи навред следи от това варварство. Скалите по българските върхове стоят и днес опръскани с кървите на загинали девойки, които се мятали някога оттам, защото не желаели да променят своята вяра. Много са тия местности, които се сочат и днес като гробище на българи, които не искали да се потурчат.

Нашата народна песен и досега пее за Руса робиня, на която водещия я турчин заповядва да си хвърли детето, да ѝ не пречи по пътя. Руса робиня му направя люлка в гората, вятърът да го полюшне, росица да го окъпи, кошута да го накърми..

Широка картина на тоя ужас е дадена в следнята народна песен:

Разбягала се Влашката земя,
Влашката земя и Богданската,
и Богданската — сичка Доброджа,
кой горе ходи, кой долу бяга
от люти турци, страшни маджари.
Стари сечеха, млади робеха,
млади девойки отбор земаха,
та ги правеха млади робини;
и млади момци отбор земаха,
та ги правеха сè еничере.
Дето минуват, селата горят,
хората робят, селата горят.

В друга Татар паша влязя след обсада в Будим града и там намира „бяла Рада с неините мили братя“. И разказва нататък народният певец:

Петра Бана погубиха,
а Ивана потурчиха,
бяла Рада поробиха,
вързаха ѝ бяло лице,
бяло лице — с бяла вала,
черни очи — с черна вала,
тънки вежди — с тънка вала.

Но бяла Рада хитро измамва кочиджията, който кара кочията, да ѝ даде влашко ножче, да разреже жълта дюля. Тогава тя —

не разряза жълта дюля,
най се във сърце удари
и от душа се раздели.

Това историческо явление е възпято и в известната песен: Цар Мурад Мари думаше, — само че с известно идеализуване и романтика, отърсено от следите на ужаса.

Но най-силно е изразен великия тоя трагизъм на българския народ в малката лирична песен: Даваш ли, даваш, балканджи Йово, хубава Яна на турска вяра? Братът не дава сестра си на турска вяра и след всяко питане упорито подчертава своята воля: „Глава си давам, Яна не давам на турска воля!“ Те му отрязват първо ръцете, после нозете, най-сетне му избождат очите и без да го питат вече, повеждат хубава Яна...

Яна Йовану тихом говори:
— Остани сбогом, брате Йоване! —
— Хайде сос здраве, хубава Яно:
очи си нямам, аз да те видя,
ръце си нямам, да те пригърна,
нозе си нямам, да те изпратя!

Естествено, тая задача на тогавашните турци не е могла да се постигне бърже, а се е преследвала в продължение на векове. Най-напред изгубили език, бит и народностно съзнание ония помохамеданчани българи, които са били изселени в Мала-Азия, после ония, които живеели в градовете.

Но тоя процес на постепенно народностно обезличаване на помохамеданчените българи не е вървял еднакво. Докато в края на краищата една голяма част от тия българи изгубили всичко българско, та се смесили и изгубили напълно в турското множество, друга

голяма част изгубили само съзнанието, че са българи, а всичко друго българско — език, бит, нрави, творчество — си запазили. Това са тъй наречените помаци (ахряне), сега и българомохамедане и по-ново българи мохамедане.

Българи мохамедани (помаци)

Произход

По кои причини са останали всъщност недотурчени тия българи?

Преди всичко трябва да обърнем внимание на обстоятелството, че помаците са потурчени значително по-късно, както сами заявяват, преди 200—300 години, докато първото турчене е почнало непосредно след падането на Търново, при султаните Баязид и Селим I. А потурчването на чепинските българи и останалата Родопа дори до Асеновград (Станимака) е станало в 1620. Изобщо, турчене на родопските българи се върши през XVII век и продължава до края на XVIII. То става не наведнаж, и най-много, когато е имало въстания или войни за освобождението на балканските държави.

Втора причина. Първите потурчени българи са живяли в градове, изложени на силно турско влияние, под окото на турската власт, между турски сановници, с които са общували и пред които са проявявали навярно и известно раболепие с оглед на свои лични облаги. Трябва да се предполага, че турския език и нрави са станали мода за забравилите своя

род боляри, досъщ така, както бе по-късно мода гръцкия език за погърчените българи. Други пък са живеели в съседство с турци, преселени от Мала-Азия, или сами са били изселени там и заселени между турци. От друга страна тия потурчени българи са живеели в плодородните долини и равнини на България, не далеч от главните пътища, та са могли да подпаднат по-лесно под чуждо влияние.

А помаците са живели най-много в широката и необятна планина Родопа, която е по своя строеж един неизброден лабиринт от върхове и долини със силно пресечени местности. Обитавали са непристъпни и отдалечени от големите пътища селища. А бедната планинска почва и тежкия планински живот не са били от естество да съблазнят и примамят нови заселници, турци. Поради това и досега не намираме турци там, които биха могли да влияят народностно на българите мохамедани. Изключение правят само 3—4 села в Девинско (порано Дьовленско), чиито жители са доведени от другаде или са били можеби юруци, които са пасли тук своите стада, а по-късно турили край на своя скитнишки живот и се наредили в селища. Повече такива селища има в източна Родопа, дето планината се постепенно снишава и е по-близо до тракийската равнина и до големите пътища.

Ето как тия българи, макар и помохамеданчени, си останали затворени и недостъпни за външни влияния. Връзката им с турците е била само религиозната богослужба, ала тя се изпълнявала от имами, които били слабо грамотни в тоя език, защото били родени

българи. Те си служили с механично заучени фрази и молитви, без да разбират тяхното съдържание. Ходжите, също тъй слабо грамотни, макар да събирали по няколко деца в мечитите, не можели да присадят на своите питомци един чужд тям език със своите допотопни педагогически похвати. Не е могла да им повлияе и официалната турска власт, която се намирала далек от тях и с която рядко влизали в допир, нито пък техните младежи, които отбивали военната си тегоба във вътрешността на Турция. Еднички следи от турско влияние са малкия брой турски думи, останали в техния хубав български език; имената им, които, естествено, са турски; названията на числата и малък брой отделни думи, някои от които се срящат и у християнете.

Брой и местонамиране

Помаците населяват главно южната и средната части на Балканския полуостров. Има ги в предишните скопски, битолски, солунски и одрински вилаяти. Но най-много са те в родопската област, в Пирин и Малешевските планини, в басеина на река Арда, Места и Струма и тук-там по долината на Вардар, Дрин и горното течение на Бистрица.

В надвечерието на Балканската война, в пределите на България и вън от нея, в споменатите вече вилаяти, помаците са наброявали кръгло до 400 хиляди, като се съди по официалната статистика. Но всъщност трябва да са били повече.

Сега за сега те опасват цялата наша южна граница от Ивайловград до Пирин, като се вдават дори навътре в пловдивското поле, до Хасково и недалеч от Кричим. Броят им стига до 80.000.

Вън от пределите на нашата държава българи мохамедани има в Ксантийско (северно от Ксанти), в Гюмюрджинско, в Драмско, Кавалско и Правишко, както и в южните склонове на Паяк планина до над самото Солунско поле, в Караджова планина (Воденско) и дори в Костурско (все в Гърция). Българомохамедански поселения има пръснати и низ цяла западна Македония с по-големи групи в Охридско, Дебърско и Река, както и в Тетовско, Кумановско и Скопско, като достигат дори зад Шар до Призренско. (Подробни земеписни данни читателят ще намери в споменатата книга на Ст. Шишков).

Раздвоение

Разгледани етнично, българите мохамедани са една чисто българска група, която се отличава със своето телесно и душевно здраве, със физическа издръжливост и трудолюбие. Нищо съществено не ги дели наглед от ония българи, с които някога са живели заедно, от които някога ги е отделила зла съдба и с които на много места и сега живеят в добри съседски отношения и в стопански връзки. Но чуждата религия е създала у тях нови психологични условия за развитие, нов светоглед, който се е отразил и на техния живот. Поради това с течение на времето те се обо-

собяват като отделна група българи с различен стопански живот и с по-други черти в език, бит и творчество.

Докато техните братя християне, неспъвани от тежките окови на един светоглед, който отрича всеки стремеж на отделната личност към напредък, се развивали естествено, постепенно и отивали напред, българите мохамедане си останали токуречи там, дето са били, преди да ги потурчат. Първите са надхвърлили отдавна своя първичен стопански живот, когато се поминавали комай изключиво от земеделие и скотовъдство, като се предали на занаяти, търговия и дори промишленост (абаджилък), а вторите останали да работят своята бедна земя и да отглеждат овощни дръвчета по нея, както и дребен и едър добитък. Поради тая причина българите мохамедане са днес по-добри земеделци отколкото българите християне, които отрано са престанали да се задоволяват само с плодовете на своята земя, като са прибягвали и до други, по-доходни занятия.

В тоя си стремеж за нови поминъци, който е бил във връзка с увеличаването на населението, българите християне се видели принудени да кръстосват надлъж и нашир европейска Турция, от Солун до Цариград, беломорските острови Тасос, Митилин, Самос, Хиос и др., като са стигали дори до Смирна (Измир) да продават своите хаби и шаяци и са прониквали до Атина и Пирея да упражняват своите занаяти, главно шивачество, и то със свои платове, произведени в самата Родопа.

Това стопанско явление, гурбетчилъка, е непознато за българите мохамедане. Когато не са заети със своя стопанска работа, те попълват своето свободно време с наемен труд, обикновено надничарски. Там, дето живеят в съседство с българи християне, както е напр. в Смолянско, те са техните земеделски работници, техните орачи, копачи и косачи. Те вършат изобщо най-тежките работи. Откак се разработиха рудници в средна Родопа, те са почти изключително ония, които се завират в недрата на земята да копаят руда. По-малко се занимават с наемен труд ония, които си имат повече и по-добра земя, както е напр. в Девинско, или пък нема кому да работят.

Стопански причини са наложили на българите християне и изселване в по-плодородни краища или в градове, дето са оставали да живеят завинаги семейно. Много такива преселници има в пловдивската равнина като найблизка и най-богата. Това явление е тъй също чуждо на българите мохамедане. Изключение правят техните периодични изселвания от България в Турция след създаването на българска държава. Но те стават по други, верски причини, а не по икономически.

По тоя начин българинът мохамеданин си остава най-вярното чедо на своята родна земя. Той се е задоволявал с оскъдните плодове, които му е давала тя и по-далеч от пазарния град не е отивал, и то само за пазар. Затова не е могъл да създаде и особно благосъстояние и по-висока култура, затова и техните села са останали в едно сравнително първобитно състояние.

Видни водачи на помаците и феодализъм

Но измежду тях е имало отделни личности, които са се издигали високо над другите като местни управители, тъй наречените „аги“, деребейовци във времето, когато е било деребейлик и имало останки от феодализъм. Повечето от тия аги не злоупотребявали със своята власт и сила, а управлявали народа мъдро и справедливо. Един от тях е Мехмед кьор Ходжа, който е турил край на крамолите за управление между разните управителни родове в средна Родопа и управлявал до края на 18. век, като установил ред и законност за всички. Роден в Забърдо, той живял в Чепеларе, а управлявал от Райково.

Него наследил син му Сюлейман, който наричал себе си войвода. Той се поминал в 1798 г., и тогава дошъл на власт прочутият Салих ага, който управлявал до 1850 г.

Управлението на тримата тия аги, което траяло около сто години, се отличава със справедливост, строгост и творчество във всички области на живота. Но докато Салих ага управлявал мъдро и справедливо от Смолян, известно време в Устово управлява брат му Аджи ага, който не приличал на брата си, а имал лоши привички. Събирал разбойнически чети и нападал градовете Станимака и Гюмюрджина за грабеж. Когато е искал да закръгли някоя своя нива, той предупреждавал нейния стопанин по един алегоричен и дипломатичен начин. Не постигнел ли така своята цел, той пращал да кажат на стопанина, когато го съгледал да оре нивата, да се махне оттам, да

не би някой тюфек да са бушандиса (да се изпразни)... А неговата дума е била закон. Станало е нужда да го свали царска войска, подпомогната от людете на брата му Салих ага, който не можел да търпи неговите золумлуци. Но понеже и след това не се поправил, той бил убит от самия Салих ага.

Обща черта на тия управници е тяхната горда самостойност, тяхната вярност и привързаност към Родопа и родопското население изобщо и тяхното желание да останат колкото се може по-далеко от централната султанска власт. Но тая централна власт най-сетне премахнала тия местни родопски князе по един или по друг начин.

Трагична е била съдбата и на Салих ага. Той е бил викан няколко пъти на доклад в Гюмюрджина. Отишел най-сетне с лоши предчувствия в душата си, и там бил погубен коварно. Вестта за неговата смърт попарила осиротелите негови родопчане, които плакали за него и песен му изпели.

Не по-малко горд и самостоятелен, ала и мъдър и справедлив управник е бил и тъмръшлията Мехмед ага, който управлявал от Тъмръш. Той е бил викан няколко пъти да се яви при пловдивския областен управител. Най-сетне отишел в Пловдив, но заедно със своята свита от верни въоръжени планинци. Изненадано предстанал пред мекушавия султански големец и му казал: „искал си да ме видиш, ето ме, виж ме сега". И мигом се втурнал назад, като оставил в почуда смаяния турчин.

Но и след като деребейлика е бил сломен и централната власт здраво закрепена, агите

се не свършват. Само че сега те не разполагат непосредно с политическата власт, а се издигат и владеят на икономическа основа. Това са личности, които успяват да забогатеят като големи земевладелци, скотовъдци или индустриалци (абаджии). Ала при това свое забогатяване те използуват труда и имота на послабите икономически по всевъзможни начини. Тук икономическата сила се преплита с политическата, та по-лесно да се използува бедния народ. Защото тия аги са обикновено близки до официалната власт, те са негласни представители на помашкия народ, те са доставчици на държавата и нейната войска, те закупват десетъка и получават от султана ордени и пашовски титли. Такива бяха в Смолянско до самата балканска война, която донесе освобождението на Родопа от турска власт, Салих паша от Смилян, наричан още Сиврия, братя Агушови от Тозбурун (сега Могилица), Кочооглу от Енуздере, или Исеин паша, наричан още Муажиринът, защото се преселил тук от Девинско.

Ето някои вести за един от тия по-съвремени аги, тъй наречения Сиврия, Салих паша, по-рано Салих ага, голям доставчик на хаби за турската войска. Неговата слава бе отдавна прескочила тесните граници на родното му село Смилян, едно от най-плодородните селища в Ардината долина, и се носеше не само низ цялата Ахъчелебийска (сега Смолянска) околия, ами и вън от нея. Неговата дума се чуваше и в Пашмаклѫ, сега Смолян, околийския център, пред каймаками и военоначалници, па стигаше и до Цариград, отдето му бе дошла титлата паша.

Богатството му, а заедно с него и славата, са били изградени от жилавите ръце на българите мохамедане около него. Че без да се отличава съществено от тях, той е имал късмет да се роди с повече ум и хитрина, па и с по-внушителна външност, та можел да им задава страх и да ги принуждава на безропотно подчинение. За това му помагала и неговата смелост.

„Сербес“ човек е бил той. Когато се разсърдел, гласът му гърмял, и устата му изричала хулни думи и обидни псувни, та не е било мъчно да уплаши кротките българи мохамедане. Ала когато се случвало да срещне отпор от една по-силна и по-корава воля, тогава, сам обзет от страх, благоразумно отстъпвал.

Тия му черти подхранвали неговата алчност, и той скоро се видял богат човек. Но по-голямата част от имота му, гори и ниви, са били заграбени. И обработвал ги е с заграбен труд. Дойде ли време за жетва или за коситба, той е свиквал раята да му „помогне“, да му „помежова“, и тогава цяло село се стичало у него на межо. Едно по-хубаво ядене е било наградата на тия межовници, мъже и жени, за труда им. Песните им са били утеха и развлечение, а случайно уловените погледи между моми и момци са им радвали душата.

Типично средство да използуват агите труда на бедната рая е било межията. В известни дни, когато има повече кърска работа, агата разгласява чрез свои люде, че ще има меджия. Селяните отиват обикновено охотно на тия меджии, защото те са от друга страна за тях

и едно забавление. Там могат да се видят младите и да се повеселят след работата, както и да се нахранят по-добре от „кешкека" който се готви в голями казани и който състои от по-малко месо и повече трахана, направена от жито или от царевица.

При тия меджии се наблюдава и известна патриархалност между агата и раята, отношение на почит и обич от страна на работниците към агата.

Покрай тая голяма масса, която се занимава с черен труд, рядко се срещат и дребни търговци бакали или манифактуристи, и още по-рядко занаятчии.

Физически и душевни черти

Отделени от своите сънародници християне с чуждата религия, затворени да живеят свой особен живот, неповлияни от по-далечни пътувания и общуване с непознати люде, българите мохамедане са запазили най-добре не само своите славянски физически черти, но и своята старобългарска душа, езика на своите прадеди, техния бит и тяхното творчество.

В тяхната външност има повече славянски черти отколкото у българите християне. Докато у последните се среща често тракийския тип: силно мургаво лице, черни очи, класически черти, у българите мохамедани ще срещнете много често лица със святъл, славянски комплекс: руси коси, сини очи, в които блести доброта и доверчивост.

За отбелязване е още, че докато българите християне са по-темпераментни, по-нервни, българите мохамедане са по-кротки и по-сдържани в своите обноски. Често съм виждал християнин да избухне в свада, да крещи и да псува, — у българите мохамедане това се наблюдава много по-рядко. Ала известна скритост, плод на вековното робство, се наблюдава и у едните, и у другите. И можеби повече у българите мохамедане отколкото у българите християне, защото първите продължават да се смятат и сега в чужда държава.

Тоя тих нрав с окраска на известна мъдрост се вижда особно у по-старите българи мохамедане, които носят бради, да изглеждат „молласалж", като молли, по-благочестиви.

И алчност раздира по-малко тяхната душа. Без да са посветени изтънко в догмите на своята религия, те несъзнателно изпълняват нейния завет: задоволяват се с малко и не си създават прекомерни грижи за това, което нямат.

Душевно творчество. Езикът

Езикът, който говори българинът мохамеданин е чист, старинен български език, по-чист и по-хубав и от езика, който говорят българите християне. Има слаби следи от турско влияние. Имената им, по необходимост са турски поради религията им, и броят по турски. Ако среднородопското наречие се отличава изобщо със своята мекост и звучност - професор Балан казва, че което е руският език между славянските езици, това е среднородоп-

ското наречие между българските—наречието на българите мохамедане е още по-хубаво, по-меко, по-звучно и по-сладко. То е същото среднородопско наречие, само че по-чисто, с повече старинни думи и форми, защото не е било изложено на външни влияния и с по-голяма мекота. То има и своите особни черти, каквито липсват в говора на българите християни.

Особно е интересно, че те акат при неударени срички като русите и имат пълногласие. Казват: галям вм. голям, ачинки вм. очинки, магила вм. могила, аднесе вм. отнесе, атиде вм. отиде, падпирам вм. подпирам, ат кутри си вм. от кутри си (от кои си) и пр. Галава вм. глава, воляк вм. вълк, каняз вм. княз, палява вм. плява и пр.

Особен белег на техния говор е неговата напевност. Така техната реч става още по-гъвкава, още по-звучна. Тя звучи като музика в звънливите гласове на техните жени. Те по-скоро пеят, отколкото говорят. Техните естествено хубави гласове, и у мъже и у жени, чисти и звънливи, още повече помагат за това.

И това още, че те пеят много, при всеки случай. На път ли са, пеят. Седнат ли да почиват, пеят. Седенкуват ли, пеят. Нижат ли тютюн в есенните вечери, пеят. Ония, които са летували на Пампоровото, знаят, че тамошните ливади се косят от българи мохамедани, дошли от Смолянско, от далечни селища, и че вечер, след работа, при накладен огън, те пак пеят.

И не само обичат да пеят: те умеят да пеят. Те пеят по-сдържано, по-отмерено, по-завършено отколкото християнете.

Тяхната песен

Без да се различава съществено от общородопската, тя носи всички белези на тоя сравнително първичен, природен живот, който живеят те. Тя е предимно лирична. Лириката преобладава и в песните на българите християне, ала у тях все пак има повече исторически спомени, които са намерили отражение в песни от епически характер, докато у българите мохамедане те са много по-редки.

По съдържание тяхната лирична песен е предимно любовна и то с една наивна еротика, свенливо проявена и изразена с поетични образи, от които лъха ведра преснота.

Ето за образец няколко лирични българомохамедански песни.

Обилие на образи в хубави сравнения виждаме в следната песен:

З а д а л у са е, падалу
смилянску ваклу момяче
низ малка ряка надолу,
низ зеленуну ливаде,
зелену сяно да сбира,
вишни черешки да бере.
Бялян ми вятяр дуеше,
тестемелчяк му форкаше
кайну приз Карлак маглона.
Фустанчяк му ся кошмеше
кайну в мурену пянона.
Снашкана му са коршеше
кайну на Карлак елине.
Полици му са бялкаха
кайну в мурену далгине,

Плитчици му са ройкаха
кайну фаф Арда рибкине.
Ачинкиня му святкаха
кайну на небо звяздине.

Първичност и еротизъм в следната:

Излязи, момня, погледни,
совналу ли са или не?
— Полижи, лефтер юнаку,
полюби чорни ачинки,
похапи бузки кравенки,
покарши снашка тьоначка.
Ага са юнак разбуди,
ясну бя слонце агрялу
и в рякана бя адрилу.
Юнак си цвилна, заплака.
Малка гу мума миреше:
— Молчи, юначе, ни плачи,
и я ща с тебе да дойда,
подянум тебе дружинка,
понащум бяла кадонка.

Ала понякога тая песен се углъбява и стига до големите въпроси за смърт и живот, като изразява всичкия трагизъм на човек, който си отива от тоя свят.

Та чули ли стя, ня ли сте,
кина е нову станалу
фаф Сьойджук селу галяму,
в Адемагоско каначе?
Адем се болан разбуля,
ни чуе Адем, ни види,
от болест глава ни вдига.

Бубайку му е ду негу,
любя му диван сидяше,
майка му тихо думашя:
— Адеме, синку Адеме,
кина е тебе най-милу,
та си душота ни даваш?
Дал ти е милу любясу?
Дал ти е мила диньоса?
— Не ми е милу любясу,
любясу ще се ожени,
дятяну ще се изкути,
ам ми е мила диньоса.
Всичку от земя излиза,
всичку е цвятя цвятналу,
и бялян червен трандафял,
и ранян зелен бусиляк, —
пак я ща в земя да ида!

В следните стихове имаме углъбяване и в любовното чувство, което не е само еротизъм, а силно душевно изживяване, отразено в самия организъм на влюбената девойка:

Бякиру, любе, Бякиру,
от сявдьо да са умира
и я щях да сам умряла.
Ам са лю никак ни прави,
ам са лю сохня и вяхне.
Суха сам вейка станала
от твои пусти ядове.

Религия

Това, което дели българите мохамедане от техните братя християне, е не само техния първичен живот, тяхната изостаналост в икономическо и културно отношение, тяхното невежество, но и тяхното религиозно съзнание, което намира много по-добра почва за развитие при техните условия. Това религиозно съзнание е изместило и заместило напълно народностното. Но то има и своята добра страна. То е здрава опора на техния морал, който е по-строг и по-стегнат у тях отколкото у българите християне.

Българинът мохамеданин е чистосърдечно набожен. Строго тачи повелите на своя пророк, и благодарение на това, можем да кажем, е по-добър и по-редовен в своите задължения. Религията, както и всичко свързано с нея, е нещо свято за него. Нейните обреди ще да са скъпи за него, както са скъпи спомените за майка и баща, за дядо и баба. И това ще продължава дотогава, когато просвета и култура ще извършат своето, и в душата му ще зацъвтят по-други спомени.

При тяхната обща изостаналост у тях отделната личност е по-здраво споена с общността, има по-голямо обществено чувство и по-здрава обществена дисциплина, и затова те са по-годни за обществена работа. Умеят да вземат почин за обща работа, да уредят напр. курбан по време на суша или байрям, нещо, което им струва много средства, да посрещнат външен човек, да му услужат с муле за превоз, ако е държавен служител. И за

всичко си има определен ред. В това отношение те стоят по-горе от българите християне.

Забавления

В забавленията на ахрянете се е отразила и чуждата религия, но са запазени същевремено много старински черти. Техните голями празници са двата им байряма: голям и малък. Девойката се тъжи в песента:

Голям са байрям помина
и малък иде да дойде.
И той защим ще да дойде,
га немам руба да нося,
га немам любе да любя.

На тия байрями, които траят по няколко деня и на единия от които се прави и курбан, та затова се казва курбан-байрям, те имат доволно време да си ходят на гости в други села — жената езди, а мъжът води мулето — и да се забавляват. Мъжете се забавляват с игри, с надхвърляне, с борба (пехливанлък), свирня и песни. Хоро у тях няма. Ако се среща, то е много рядко. Но в последно време, под влияние на новото, то отново се заражда. Няма и гайда, която е главния музикален инструмент на българите християне. Те свирят на кавал или на тамбура. Жените пеят или се люлеят на люлки.

Веществена култура

С тяхната веществена култура, както и с подробностите на тяхния бит, са се занимавали други: Стою Шишков и Анастас Примовски; последният е събрал значителен суров материал. Ще спомена само за женското ръкоделно творчество, което стои на една завидна висота. Българомохамеданката не само умее да изработва много изящни предмети, та надминава в това отношение и българката християнка, но проявява и по-тънък вкус по отношение на багрите, с които шари своите кърпи (аглъци), тестемеле (забрадки) и др. Докато в ръкоделните тъкани на последната преобладават по-елементарни, по-ярки цветове, тъканите на първата се отличават с по-меки, по-нежни и некресливи тонове.

Носията на мъжете

Носията на мъжете е обикновената носия на български селянин от южна България. Направена от домашен вълнен плат, тя е на цвят по-светла в сравнение с облеклото на българина християнин, винаги в червен пояс и, до неотдавна, с ален фес, който напоследък се заменя с каскет или с плъстен фес. Изобщо, в тяхната носия преобладава червения цвят, не само у мъжете, но и, много повече, у жените

Много по-интересна е женската носия, която има много старобългарски черти и стои прекрасно на млада помакиня. Пленителна е тя,

младата ахрянка, със своя строен стан, със своята лека походка, със ситните плетеници на своята коса, която се спуща изпод навезано със сърма алено фесче, покрито със сребърен тепелик, обшито с дребни монети. Как хубаво се очертава бялото чело под това леко и хубаво фесче и бялата забрадка над него!

Тя не е стеснена от своето облекло като своята сестра християнка и не превива от свян снага като нея, когато ходи. Леката платнена дреха (антерия), обикновено на черти, с преобладаващ червен цвят, разцепена от страни от кръста надолу, пристегната с лек пояс, ѝ позволява да се движи лесно и свободно. Само фереджето, дълга черна дреха у жените, загрозява това хубаво облекло.

Така си живели те дълго време несмущавани в пределите на голямата отоманска държава, под сянката на падишаха, макар че били малко презирани от турците като не чисти турци, потурнаци, и не се ползували с това доверие, което имали същинските турци. На границата напр., близо до тях, турската държава пращала войници да я пазят от далечни селища, от Мала Азия, докато техните младежи отбивали военната си тегоба другаде, в чисто турски градове. Рядко са заемали те и служба в държавното управление. Защото не знаеха и турски, нито имаха по-просветени, книжатни люде. Трудността на турското четмо и писмо и първобитния начин, по който ходжата се мъчеше да го вътлпява в главите на

малките българомохамеданчета, не им даваше възможност да научат чуждия език.

Малко история

Новата, съвремена трагедия на българите мохамедане започва с освободителната руско-турска война и с основаването на българско княжество. Още през време на самата война една част от тях се свличат от Родопа към Беломорието заедно с отстъпващата турска войска и не се връщат назад, а останалите в България (Източна Румелия) започват да се изселват отпосле в Турция. В това положение изпадат след Балканската война и ония родопски и пирински българи мохамедане, които останаха тогава в пределите на България.

Те се почувствуваха в новата държава чужди и стеснени. Пък и новата власт не правеше нищо, за да премахне това тяхно чувство. Наистина, официално властта нямаше враждебна политика към тях, никой не засягаше тяхната религия, нито техните обичаи. Те са напълно равни пред законите. Но те са в очите на своите съседи българи подчинени и презрени и много често са били предмет на насилия, особно от страна на административните власти.

Тъй се озовават те в своята народностна държава като малцинство, като едно подчинено население, за което държавата не полага особни грижи и към която то се отнася с недоверие, ако не и с неприязън. Невежество и предразсъдъци увеличават още повече тая про-

паст между тях и държавата, между едните българи и другите. И тъй се създава у тях повод за изселване. Така, преди Балканската война техният брой в пределите на България бе вече намалял доста много.

Това изселване не би ставало още, ако нямахме до себе си една могъща още турска държава, която започва да действува да си прибере своите едноверци от България. За тая цел се образува в Цариград при централната власт тъй наречената моаджир комисион (комисия за преселници), която си поставя задача да улеснява това изселване. Най-добри деятели, които се поставят в услуга на тая идея на турската държава, са били ходжите и имамите, които се пръскат по рамазан (техния пост) сред мохамеданските селища и ги увещават да напуснат нечестивата гяурска земя и да се приберат в пределите на турската империя, дето са истинските правоверни.

Психологията на мохамеданете, които се изселват от България в ония времена, след освобождението, ни е дал прекрасно нашия писател Петко Тодоров в своята идилия Сенки (Идилии). Запътили се за Турция, те са спряли да нощуват на полето в тиха звездна нощ. Доволни и благодарни на Аллаха, че могат да пият своето кафе, те въздишат за хубавото минало, когато е имало берекет и обилие, когато всеки си е знаял мястото, и думата на мюсюлманите е била закон за неверните.

Тая психология виждаме и у днешния българин мохамеданин. Преселник от с. Влахово пише на свои близки, между друго, че там, в

Одрин, се откланял (направил си молитвата) много добре, та му отлекнало. Това накарало и получателите на писмото да въздъхнат по това откланяне.

След Балканската война в пределите на нашата държава влязоха голям брой българи мохамедане от Родопа и Пирин. Те останаха примирени и решени да служат „на новия цар“ тъй добре, както и на стария. Ала още по време на самата война те бяха предмет на едно голямо насилие: покръщаването. При общото опиянение от нашите победи над Турция тогава самозабравили се общественици намислили да възвърнат на тия наши българи праотеческата вяра със сила. Та редом с другите насилия от всевъзможно естество се посегна и на това, което е най-съкровено и най-скъпо за вярващия човек — религията. Това покръстване бе отменено с Цариградския договор от 1913 г. между България и Турция. Но то остави един смут в тяхната душа, един страх, да не би да се повтори, а пред външния свят ни изложи твърде много.

В своите Спомени за Лондонската конференция от 1912—13 г., печатани в сп. Родина, д-р Стоян Данев, тогава министър-председател на България, пише, че това покръстване го е поставило в много неудобно положение пред англичаните в Лондон и че гърците особно използували тоя факт, за да настроят общественото мнение срещу нас.

Животът, който протече след това, не беше от естество да излекува тия техни рани. Те гладуваха заедно с българите християне по време на скоро последвалата общоевропейска

война, защото тяхната бедна планинска земя не можеше да им даде доволно, за да се изхранят, а при тая отдалеченост от полето и лоши пътища, както и при ограниченията от страна на властта за набавяне на зърнени храни, мъчно можеха да си набавят жито от другаде. И в лицето на българската държава не видяха своя родна майка. Те си останаха затворени, принизени, страдащи с едно велико търпение.

Лошата администрация бе една от причините за тяхното недоволство. Тя продължаваше да се отнася зле към тях, да ги използува всячески и да ги тормози.

Ония, които живееха близо до границата, страдаха много и от военните власти, които ги имаха като роби. Имало е случаи, когато по-горни офицери са ги използували не само за погранични нужди, както се налага, ами са влизали и в ролята на техни съдници и им налагали наказания, като си служили и с побой. Други са получавали от тях хранителни произведения безплатно, като данък.

Причини от стопанско естество, общи за всички българи в тая планинска местност, са притурили към тяхната бедност и невежество. Неестествената граница, която се постави тук и отряза Родопа от Бяломорската равнина, на която се крепеше предишното благосъстояние на тоя край, полето, дето родопчани намираха пазар за своя труд и за своите произведения, направи стопанското положение още по-лошо.

Прибавете към всичко това и ония агитации за изселване, за които стана дума по-горе, и вие ще разберете, защо са правени редица

опити за изселване в продължение на тия двадесет и пет години след общоевропейската война. Но повечето от тия опити бяха осуетявани тъй или иначе от нашата власт.

Тоя въпрос не е и не може да бъде безразличен за нашата държава. Изселване на наши еднокръвни братя, плът от плътта ни и кръв от кръвта ни, не може да не ни интересува по народностни, политически, държавностопански и военностратегични съображения. Изселят ли се те, ще остане празна една голяма ивица от нашата земя, и при оскъдността на нейната почва, ще бъде мъчно да се засели отново. Ще опустее и подивее тъкмо там, дето не трябва да пустее.

Съседски отношения

Хвърлим ли поглед на земеписната карта, дето са селищата на българите мохамедане, ще забележим, че нейде те са струпани на цели околии (Девинско, Златоградско, част от Асеновградска околия, източно от Юговската река, тъй наречения Дряновски участък — Дряново колу, северно от Ксанти и пр.), а другаде са размесени с българохристиянски селища или са близо до тях. При тия последни случаи е имало възможност да се създадат между едните и другите българи близки съседски отношения и тесни стопански връзки. От тия съседски отношения се развива и по-близко общуване, дори дружба и приятелски връзки между тях.

В книгата на Васил Дячов **Миналото на Чепеларе**, том 2., са разказани трогателни случаи, които потвърдяват тая наша мисъл. След като отминали първо турските, а после руските войски Чепеларе, за да отидат по посока към Устово и Ксанти, в селото се образувал един общински съд от местни първенци, за да разреши навременни въпроси, произлезли от смутното време. Станали са били кражби и грабежи, както от минаващите войски, тъй и от отделни местни лица. И най-големият обир е бил извършен в къщата на заможния българин мохамеданин Хаджи Идриз. Той бил дълбоко обиден и огорчен от това, че негови комшии са разграбили целия му дом, но все пак приел една спогодба с тях, като обещали да му повърнат това, което не било изядено и изпито. И въпреки че не всичко му било върнато, не дал да се накажат обирачите.

— Недейте ги срамоти, думал той, оставете на Аллаха да ги стори тербее (да ги накаже), когато съдът поискал да ги прати под стража в Асеновград.

При друг случай българи мохамедане молят да се не затварят неколцината българе християне, които нарушили заповедта да се не стреля на Сирни заговезни и със своята стрелба уплашили ахрянете, та се разбягали.

— Люде сме, та сгрешаваме, казал Ахмед кехая, ала сме и комшие, та трябва и да се забраняме. Не бива ли, чорбаджилар, да хми турите по кърк-елли (40—50) груш (грошове) жизо (глоба), чи да хи пусните, да хми ни плачат децана. Пусните ги, чорбаджилар, раджо

едерум (моля ви), стига хми дену мо̀рзнаха до̀-сега в мазона (избата).

Какви човешки отношения, какво благородство и великодушие!

Живяли открай време в близко съседство със своите братя мохамедане, участвували заедно в стопанския живот, свързани с познанство, понякога и с дружба, българите християне не са могли да бъдат безразлични към тях. Наистина, хубавите съседски отношения понякога са били нарушавани, било от едната страна, било от другата. Добри съседи, движени от материални или други лични интереси, често се скарват, но пак се погаждат. Тъй и тия наши българи, християне и мохамедане, подтиквани от алчност за богатство или от чувство за мъст, понякога са разваляли своето приятелство. Такива случаи имаме най-много в мътни времена, по време на възстания, безредици и войни, когато излазят на лице всички лоши човешки нагони.

По-лични факти от такова естество са: участието на близкосъседни българи мохамедане при потушаването на възстанията в Перущица и Батак, както и обратно, изгарянето Девин и други някои селища в Девинска околия по време на Балканската война, а тъй също и известни грабежи и насилия при покръщаването или по време на рускотурската война в 1877 г. Що се отнася до Смолянско, дето нравите са изобщо по-меки, такива издевателства са вършени много по-малко. Но ако е дума да се претеглят безчинията на едните и другите, навярно ще надтежи онова блюдо на везните, на което са сложени гре-

ховете на българите християне. В време на освободителнета война българи мохамедане извършват някои убийства над християне, но други от тях крият своите комшии християне в своите домове при минаването на турските войски, както свидетелствува Ст. Шишков в в своята книга Българомохамедани.

Но отношението на просветените българи християне не е било засягано от долни чувства и материални интереси, и те всички са мислили, че двете български клонки трябва да живеят в дружба и съгласие, и че българите християне трябва да имат братски отношения към своите братя мохамедане.

Просветени родопски българи и българите мохамедани

Начало на една хубава дейност в тоя смисъл са поставили още старите родопски общественици: Стою Н. Шишков от Устово, виден родопски народоук, известен добре на всички учени работници в областта на славянската филология и етнография не само у нас, но и на чужбина; Васил Дячов, даровит родопски писател, историк и народоук, и Христо поп Константинов, също народоук.

Нека отбележим пътьом, че дейността на първите двама частно за голямото селище Чепеларе, дето редом с българите християне има голям брой българи мохамедане, последвана от дейността и на други, по-млади чепеларски

просветени общественици, е дала вече отдавна своите добри плодове. Там християне и мохамедане отдавна участвуват в обществения живот на равни начала. Те вървят заедно и в културния живот, в училище, в читалище и пр. Постепено българите мохамедане се изравняват с българите християне в културно отношение. В облекло, в нрави и общуване разликата между едните и другите все повече се намалява.

От поколението, което иде след тях, се появиха като обществени дейци в тая област Георги Чичовски, адвокат, от Чепеларе, който написа редица статии по българомохамеданския въпрос, печатани първо в пловдивския вестник Борба, а после събрани в една брошура под надслов: Българомохамеданския проблем. Там той прави смяла защита на тия наши братя като българин и като човек. Иска за тях стопански и просветни грижи и заключава: само широка и всестранна просвета ще събуди съзнанието за тяхната народност у тия българи. Подобно отношение имаше към тоя въпрос и Христо Караманджуков, който издава сп. Родопа от двайсетина години насам и проявява непрекъснат интерес към родопските работи и особно към българомохамеданския въпрос. Наша скромност тъй също е следила с интерес и участие развитието на тоя въпрос и се е интересувала от положението на тия наши братя от национално и общочовешко гледище.

По-млади просветени родопци, които са сега в разцвета на сили и дейност, също тъй са

взели присърце делото на българите мохамедане и проявяват не малък интерес към него. Измежду тях изпъква особно Анастас Примовски (Тасо Примо) от Устово, уредник на в. Родопска мисъл, който служи от сърце и обич на това дело, Той написа скици из техния живот (книгата Ахряне) и събра народоучен материал, особно из областта на тяхната вещна култура.

Всички тия родопски общественици мислеха и проповядваха, че трябва да се отречем от всякакви методи на насилие по отношение на тия заблудени наши братя, които са имали злата съдба някога да бъдат помохамеданчени, че трябва да се стремим да ги избавим от тая заблуда и да им възвърнем тяхното българско съзнание, ала без да посягаме на тяхната религия. Да се мъчим да ги приобщим към нас и нашата държава по пътя на просветата и културата, да им помогнем да се замогнат стопански и да се чувствуват изобщо доволни, та да не мислят за изселване.

Най-добре бе изразено това гледище на родопската общественост в едно изложение на родопската дружба в София от 20 май 1935 г., което бе изготвено въз основа на широка анкета сред по видни родопци, християне и мохамедане, и бе връчено на тогавашните министри от кабинета на г. Кимон Георгиев. В това изложение се подчертава мисълта, че трябва да се пазим от всяко насилие по отношение на тяхната вяра, като ги оставим напълно свободни, само да ги браним от турско националистическо влияние. Ала по-

късно, както ще видим, някои от тия общественици измениха на тая идея.

Тук трябва да отбележим, че мисълта за подобно отнасяне към нашите българе мохамедане не е нова. Тя е възникнала скоро след освобождението ни в Пазарджик, града на чепинските българи мохамедане.

Пръв се заинтересува от съдбата на българите мохамедане Стефан Захариев от Пазарджик, в своето Географско-статистическо описание на Татар-Пазарджишка кааза, дето е обнародван и ценния документ Летописът на поп Методи Драгинов. Редом с борбата си за възраждането на българите изобщо (той е роден в 1810 г.) и освобождението им от гърците, той се бори едновременно и за българомохамеданите.

Михаил Маджаров, като учител в Пазарджик, напечатва в пловдивския вестник Народний глас, г. 1., брой 8. от 16. август, 1879 г. статия, която и днес не е изгубила своето значение и която съдържа най-здраво, правилно и разумно схващане по тоя въпрос.

Като споменава, че по това време българите католици вземат живо участие в общонародното дело, той казва, че нищо не пречи и един евангелист, както и мохамеданин да прави същото и че вярата не пречи на това. Тъй също в едно време, когато турското владичество е премахнато, няма пречки да се действува за издигане и преуспяване на българите мохамедане и да им се покаже, че сме еднокръвни братя. Можеби те ще останат дълго време хладнокръвни към нашия труд, но който работи за идея, той няма работа с дни и ме-

сеци, нито даже с години. А от нас се иска само добра воля и малки пожертвувания. Защото, който е поживял поне един ден в някое от техните села, който е чул песните, които пеят, който е вникнал в обичаите, които те държат, и най-сетне, който е чул езика, който говорят, няма да се поколебае за тяхната българщина и няма да откаже да работи за тях, както и за другите българи. Нека забравим миналото, на което естествена причина е невежеството, да гледаме да го отнемем и тогава, вместо неприятели, ще имаме в тях еднокръвни братя."

Той мисли, че трябва да се съставят „общества" в ония центрове, дето числото им е доста значително, да се поддържат по няколко ученика от техните, които ще им служат за бъдещи учители и които няма да изменят нищо съществено от своята религия. Защото тези общества ще се грижат, щото учениците да изпълняват напълно своите религиозни обреди. Тогава те ще се убедят, че вярата им не се рискува с нищо, както са се вече убедили по-голямата част от православните, че ако един момък се учи в протестантско или в католическо училище, то никак не следва, че той ще стане протестантин или католик. Те ще си останат мохамедане, но ще бъдат българи, разпространители на български език и защитници на България."

Тия думи не са изгубили нищо от своята правота и истинност и сега, 70 години, откак са писани, и са не по-малко навременни от тогава.

Тия свои схващания той запазва и прокарва по-късно като министър по разни ведомства.

Като резултат от тая просветна програма и дейност в Чепинско се образували дружества Просвета, подготвили се мнозина просветени българи мохамедани, някои от които после взели важни държавни служби в българската администрация.

Константин Величков, също от Пазарджик, още като румелийски директор на просвещението е усвоил идеята за една просветна дейност сред българомохамеданското население. Той пръв, като министър на народното просвещение в София, схваща най-добре, какви трябва да бъдат задачите на българската държава по отношение на българите мохамедани, за да могат с течение на времето да дойдат до народностно съзнание и да станат неразделна част от българския народ. Той е държал за една безшумна, умна и тактична просветна дейност и помагал систематично на тая идея. Нему се дължи и първото българомохамеданско училище с български учител в Чепеларе, както и в други българомохамедански селища. В негово лице е намирал и младия тогава Ст. Шишков опора и подкрепа за своята дейност в полза на българите мохамедане. Нему се дължи и преместването на рупчоското училище от Оряхово в Чепеларе с оглед на просветните нужди на българите от Смолянско, тогава намиращи се в Турция.

За съжаление, последните български правителства не са продължили тия хубави грижи от страна на държавата към българите мохамедане, нито са имали ясна и определена политика в това отношение.

Българско учение

Че това гледище е било едничко целесъобразно, ще се убедим, като хвърлим един поглед към миналото в последните трийсетина години, както и към сегашното. Направим ли една равносметка на всички ония методи за въздействие на тях в това време, ясно става, че само мирната, тиха просветна и културна работа е дала някакви положителни резултати, колкото малки и да са те, и че всички насилни методи са давали само отрицателни резултати.

От факторите, които са допринели нещо за освестяването на тия наши братя, е стояло на първо място училището, българското училище. Като не смятаме първоначалните наченки на българско учение в Чепеларе и другаде, които си остават уединени, основите на българското училище, предимно в Смолянски окръг, се поставят след 1920 г. Опитите в тая посока през 1913 г., след покръщаването, бяха малотрайни и по тая причина безплодни, по политически причини.

Водени от своя просветителен инстинкт, нашите учители и просветни власти поставиха началото на това учение, като превземаха почвата, можем да кажем, стъпка по стъпка, та се достигна дотам, да се намали участието на ходжата в тия училища само до едно религиозно учение, коран и молитви, механично заучени, без да се учи турски. Тъй постепено, с такт и предпазливост, това дело се развиваше все повече и повече, докато най-сетне не остана българомохамеданско село без българско училище.

По-късно, към 1932 г., се направи в това отношение нова важна крачка напред, която има по-съществени резултати. Тогавашният дивизионен генерал в Пловдив г. Тодор Радев, макар да не е родопчанин, се указа много добре посветен по въпроса за българите мохамедане и нареди да се приемат българомохамеданчета в пансиона за сираци от войната в Пловдив. А това даде възможност на тия момчета да следват в по-високи училища, в гимназия, в учителски институт, та дори и в университет. Сега вече ние имаме и първия доктор по медицина българин мохамеданин от Смолян. Защото тая слаба грамотност, която добиваха в местните първоначални училища, на които старите всячески пречеха, не бе от естество да допринесе нещо особно.

От друга страна видни родопчани в Пловдив и другаде се постараха да влезат в по-тесни връзки с тия младежи, които се учеха там и ги въведоха в своята среда, за да ги приобщят към себе си. Така се започна това интересно приобщаване, тая хубава дружба между едните и другите българи, която с течение на времето можеше да донесе отлични резултати. И тия именно младежи образуваха първите кадри за възродителна дейност сред българите мохамедане.

Родина и родинско движение

Тъй се подготви почвата за „Родина", сдружение, което трябваше да понесе хубавата идея за тяхното пробуждане. Нейното на-

чало трябва да се постави в 1937 г. Тогава, от един протокол с дата 24. февруари узнаваме, че група младежи българи мохамедани в Смолян съзнали своята българска народност и решили да заживеят отново като българи и славяни един нов, културен живот и да тръгнат редом със своите братя християне.

С друг протокол, от 3 май с. г., те решават да основат едно българомохамеданско дружество Родина, което да работи за възраждането на среднородопските българи мохамедани и за повдигане у тях народностно самочувство.

Започна се след това една хубава просветнокултурна дейност. Уреждаха се вечеринки, представления. Издадоха се четири добре стъкмени годишни сборници в услуга на това движение, под име Родина. Разчу се навред, че българите мохамедани осъзнали своята народност, зарадваха се искрено наши родолюбци, които стояха далеч от мястото, дето се развиваше тая дейност.

Но когато говорим за началото на родинското движение, нам са налага да се запитаме: кой бе всъщност вдъхновителя и начинателя на това движение? Защото е мъчно да се повярва, че това е станало спонтанно, от самосебе си в една инертна среда. Ние не знаем това положително. Ала известни факти ни сочат за такъв запасния генерал Атанас Каишев, непрекъснато народен представител през всичките фашистски режими, родопчанин. Той същия основа по-късно Съюза на рилородопския масиф и бе негов председател. Всъщност, тоя

съюз съществуваше само по име, в него бяха отбелязани като членове на управителния съвет лица, които нищо не знаеха за него. Но за тоя съюз се отпущаха суми за просвета на българите мохамедани. Каишев мислеше изобщо, че трябва да се действува авторитарно. Затова и не дигаше много-много шум. По въпроса за помаците той пуснал и една цинкографирана своя брошура, която си остана неизвестна за по-широка публика, защото е била в ограничен тираж, навярно само за официални лица. Но тъй или иначе, той бе успял да спечели за своето дело мнозина от родопската интелигенция.

Като подбуда за основаване първото родинско дружество в Смолян трябва да се допуща и едно желание у младежта да се приобщи към общоградския обществен живот, по-свободен и по-разнообразен

За оня, който обича да вниква по-дълбоко в обществените явления, не ще е безинтересно можеби да знае и следните, дребни наглед, факти. Първият председател на това дружество в Смолян бе подофицер от запаса на българската войска. Вечеринките, които се даваха всяка година при голяма тържественост, се посещаваха винаги от висши офицери от местния гарнизон, които казваха поздравителни речи, военните и административни власти изобщо бяха първите крепители на тъй наречените „акции“ на Родина, както ще видим по-сетне.

Сега, мисля, не ще е мъчно да се обясни това, което се случи по-късно. Думата ни е за другата дейност на Родина. А тая дейност се изразяваше в тъй наречените акции, които целяха да наложат с насилие известни родински

задачи. Така, започна се поход срещу облеклото на българите мохамедани, срещу фесовете на мъжете и яшмаците и фереджите на жените под предлог, че това не е народно, а чуждо. Това бе вече и вярско посегателство, защото тия части от тяхното облекло имат връзка с техния религиозен светоглед, и тяхното премахване създаваше в техните души голям смут като искрено вярващи, особно у жените, на които е внушавано, че без тях няма да имат достъп до блаженството на оня свят.

Последното насилие бе промяната на имената, която се наложи с особен закон (чл. 179, забележка А от Закона за лицата), и това огорчи дори и самите млади родинци.

По тоя начин тия авторитарци се отклониха от общо усвоеното по-рано гледище за мирна просветна дейност между българите мохамедани без никакво религиозно посегателство и продадоха хубавата идея на официалната власт. Те започнаха да действуват на своя глава, без да се допитват до други родопски общественици. Тъй се намеси и официалната власт, особно вътрешното министерство. И тъй военната и административните власти взеха фактически в свои ръце прилагането на тия акции, като си служеха с насилия, с побой и със заплахи за лишаване от дажби и пр.

От родопските печатни обществени органи „Родопа“ бе изцяло в услуга на Родина. А онова течение, което отричаше всяко насилие над българите мохамедане, което имаше безкористно и честно отношение към тях и което желаеше искрено и преди всичко тяхното стопанско замогване и културно повди-

гане, бе застъпено от в. „Родопска мисъл", който бе бойкотиран от родинци и който бе най-сетне спрян от цензурата понятно по чие настояване. Скоро последвалите политически събития показаха, че сърцата на българите мохамедане са спечелени от тия последните дейци, а не от първите. Защото искреност ражда искреност, а насилието — скритост и злоба.

Тоя фашизъм тъкмо стана причина да се изроди родинското движение и накрай да се провали окончателно. Така Родина стана омразна на мнозинството от българите мохамедане, които и без това са настроени консервативно. Иначе и не можеше да бъде. Съзнанието не се насажда с насилие, а с разум, просвета и обич.

След девети септември

Превратът на 9 септември, очакван с нетърпение и от българите мохамедане, които взеха участие в неговата подготовка, като услужваха на ония, които работеха пряко за него, па и сами страдаха от фашистската власт по затвори и концлагери, най-сетне дойде, и те въздъхнаха свободно. Те вече можеха да изкажат открито своите болки. И стана ясно за всички, че те държат за своята вяра и за своите верски убеждения. Оказа се още, че мнозинството е далеч от това българско народностно съзнание, което се стремеха да им насаждат. Това трябва да се каже поне за голямото непросветено мнозинство.

Но тук му е мястото да кажем, че като се почувствуваха свободни, те дадоха воля на тоя религиозен фанатизъм повече отколкото трябваше. Дълбоко задържаните пориви сега си намериха отдушник, та започнаха прекалено да се проявяват. Почувствуваха се свободни и ония стари реакционни турски национални сили, които държат в ръцете си една голяма част от това население. Това са на първо място разните аги, надъхани открай време с турски чувства, люде, които имат интерес да държат в заблуда тия простосърдечни българи, за да използуват тъй или иначе техния труд. Такива люде, редом с някои фанатизирани ходжи и имами, се явяват проводници и на влиянието на турската държава, която иска да използува това население като свой дипломатически коз. Защото трябва винаги да помним, че тая държава, която е непосредно до нас, на вратата ни, прояви през последните двадесетина години един великотурски шовинизъм, много по-голям от преди. Та ако говорим за великобългарски шовинизъм, не трябва да забравяме, че има и великотурски шовинизъм, дори в много по-голяма мяра, отколкото е било у нас. Но за нас тук не е и не може да бъде въпрос за някакъв шовинизъм изобщо, а за нашите интереси като български народ и за сигурността на нашата държава.

И все пак, пробивът в съзнанието на българите мохамедане е вече направен и въпроса за тяхното народностно свестяване открит. Защото ония техни младежи, които можем да смятаме за тяхна интелигенция, ония, които получиха по-високо образование и за които бе

дума по-горе, за добра чест, държат твърдо за своята българска народност и са готови да да се борят за своето възраждане и културен живот.

Вярно е, че те участвуваха във възродителното движение, начело на което се бе поставила Родина, но те нямат нищо общо с водачите насилници, които поквариха хубавата идея. Те взеха участие само в чисто просветителната работа и навреме схванаха грешките, които правеха челниците авторитарци. Нещо повече, някои от тях разбраха навреме, че тяхното дело е дело на освободителното работническо движение и се ориентираха вляво. Та ще бъде грешка, ако се гледа на тях така, както гледаме на провинените фашистски водачи.

Те са един пъргав, деен и напредничав елемент и могат да образуват едно ядро, което, макар сега да е малко и слабо, може да играе важна роля в приобщаването на българите мохамедане към нас и нашата държава. Защото, на другата страна е наистина мнозинството, но и невежеството и заблудата, с които не се отива далече. А на тяхна страна е науката, знанието и младостта. Очевидно е, че борбата между старото и новото ще се завърши с победата на младите. И не е нужно да се месим ние в тая борба. Можем да гледаме на нея като на тяхна вътрешна работа, като на един обществен процес, който ще продължи да се развива в полза на историческата истина и на културата.

Тоя процес е вече започнал, макар за сега повече външно. В много отношения у бълга-

рите мохамедани, особно у ония, които са в близко общуване с българи християне, изравняването е вече започнало. Наистина, то засега е повече в облеклото, във външни навици и в известно културно влияние. Често пъти по външност не можеш вече да различиш българите мохамедане от българите християне. Радиото е също един от факторите за това приобщаване, а те си служат често с него. И не ще съмнение, че с течението на времето това изравняване ще се задълбочава все повече и повече и ще стане съществено. Още повече, че това население не е без скрити заложби и притежава ценни душевни качества.

Какво трябва да бъде нашето отношение към тях?

При това положение на нещата, пита се, какво отношение към тях трябва да имаме ний, които знаем истината, научно потвърдена, че това са наши заблудени братя, които, омотани здраво в предразсъдъците на една чужда религия, не знаят или не искат да знаят, че са българи, възприели някога насила чуждата вяра. Поради тая причина, ние няма да се мъчим с насилие да ги изтръгнем от тая заблуда, защото това нито ще бъде целесъобразно, нито пък е в съгласие с основните принципи на една съвремена демократическа държава. Но, от друга страна, не бива да се поддаваме на отстъпки в полза на тая заблуда, само и само да им угодим. Така, тям е много неприятно, когато ги наричаме с името българомо-

хамеданин или българин мохамеданин, като предпочитат да ги наричаме, ако не турци, поне помаци. Но както ние трябва да им оставим свобода да мислят и да говорят за себе си каквото обичат, тъй също и те не трябва да искат от нас да мислим и да говорим за тях това, което за нас не е истина. Тъй че, ние трябва да усвоим веднъж за винаги названието българин мохамеданин, защото с тая дума най-сполучливо се изразява самата действителност. Това е по аналогия и с други подобни названия: както имаме българи католици, българи евангелисти, тъй ще имаме и българи мохамедане.

Има родопски общественици, които не желаят да се говори за българомохамедански въпрос, а да се отминава с мълчание. Не знаем точно техните съображения, но тяхното мнение е погрешно. Да не говорим за българомохамедански въпрос, ще рече да не знаем, че съществува. А как можем да отричаме, че той съществува след всичко гореизложено, след едно минало, в което има кръщаване и насилия от всевъзможно естество и след като са правени толкова усилия да се изселват, и голяма част са изселени, а други и сега стоят като на тръне в нашата държава? Това е все едно, да си заравяме главата в пясъка като камилската птица, та да не виждаме опасността.

Тогава какво трябва да бъде нашето отношение на нашата общественост и държава към тях? — Такова, каквото е отношението на по-голямия и просветен брат към по-малкия и заблудения. Че те са имали злата съдба да изпаднат в едно положение, в което трябва

да им се притечем на помощ и да се помъчим да ги извадим от затруднение.

Такова братско, човешко отнасяне трябва да имат на първо място всички ония българи, които живеят в съседство с тях, без да се подчертава това различие в култура или в стопанско положение, каквото съществува между тях и нас.

А държавата не само че трябва да се отнася към тях както към всички българи и свои граждани, но дори още по-добре, с по-голямо внимание поради особното положение, в което се намират те. Предишното насилие е вече премахнато благодарение на днешната власт. Не трябва и да се повтаря вече. Но по един въпрос трябва да бъдем на чисто: държавата е в правото си да преследва всички ония великотурски попълзновения, които биха могли да се прокарват на религиозна основа. Всяко турско националистическо домогване би било осъдително.

Целта, която трябва да си поставим, общественици и държава, е да ги приобщим към себе си, така както са приобщени българите католици и евангелисти, да ги не делим от себе си, да ги запазим от изселване и да ги направим верни и предании граждани на нашата държава. Защото за нас и за нашата държава не е и не може да бъде безразлична тяхната съдба.

Ние няма да изтъкваме подробно, какви отделни мерки да се вземат за тая цел. Но ще кажем и подчертаем, че главното средство е едно: просвета и култура,

култура и просвета. То съдържа в себе си цялата програма за дейност сред тях. Това е в съгласие и с ония принципи, които се прогласиха на 9. септември.

Но преди всичко трябва сами да ги опознаем колкото се може по-добре. Защото днес за днес малцина са ония, които имат точна и вярна представа за тях и защото само едно истинско познание ще ни покаже пътя към тяхната душа. В нашата наука има вече доволно данни за тях. За нас е ясно и сега, че те са българи, изгубили някога своята християнска вяра. Живели далече от чужди влияния, те са опазили своя български бит и език по-добре и от самите българи християне. Само че са изгубили своето българско народностно съзнание, та се мислят за турци или, нещо средно, помаци, ахряне.

Но тая наука трябва да се продължи, разшири и да обеме всички области от техния живот. Трябва да намножим научните си данни за тях, и тогава нашите позиции ще станат още по-здрави и ще могат по-лесно да се отбраняват пред чуждия свят.

Същовремено трябва да започнем сериозна работа сред тях за просвета и култура, като пристъпяме към нея с усърдие и преданост, като отстраняваме всички ония служители, които влагат в своята дейност личен интерес и користни намерения. Да пристъпим към тая работа честно, с любов и добри обноски, както се пада на еднокръвни братя, и да спечелим тяхните сърца,

И тая просвета няма да почива на заблуда и шовинизъм, а на чиста наука. Защото само с наука и знание може да се върви напред.

Но да се не лъжем, че ще имаме скоро съществени резултати. Това, което се е напластило в течението на вековете, не може да се изкорени с години. Доволно е, ако се тръгне по правия път. Останалото е въпрос на бъдещето, то ще дойде само по себе си.

Ще има една борба между невежеството и заблудата от една страна и науката и истината от другата. Носители на първите са старите българи мохамедане, носители на вторите — младите. Един ден старото поколение ще си отиде, та ще занесе със себе си и своето невежество. Ще останат младите, които ще закрепят новото с просвета и култура. И тогава няма да има ни помен от българомохамедански въпрос, който сега ни безпокои.

Основата на тая просветна дейност ще бъде, разбира се, нашето българско училище. Не ще и дума, че там ще се учи на български. Не само защото той е официален език у нас, но и защото ще се учат българчета, деца, на които майчиният език е български. Това е вече един навремен въпрос, който се налага непосредно на нашата държавност.

Тук вече ние имаме една традиция: поставени са основите, на които ще градим. Защото имаме вече български училища във всички българомохамедански селища. Това е за нас една придобивка, от която не трябва да се отказваме. Без да накърняваме тяхната свобода за вярско обучение, за което те могат

сами да се грижат, ний ще продължим това българско учение.

За тия училища трябва да се положат особни грижи, като се предвидят повече средства за училищни сгради, за учебни помагала, за пансиони и трепезарии и като им се изпращат най-добри учители. Да се повдигне преди всичко качеството на това учение, та да се получи пълна грамотност, а не някаква полуграмотност, както е сега.

Но на това не бива да спрем. Основното образование е необходимо, но не е достатъчно. Трябва да се помъчим да дадем на тяхната младеж и по-високо образование, като им отпущаме стипендии и помощи и като им отворим широко вратите на съществуващите сега пансиони в големите градове, дето има по-високи училища. Гимназията, която се отвори нарочно за тях тая година в Пловдив, е едно превъзходно начало. Нужно е само тя да се уреди така, че да стане първокласно учебно заведение.

По тоя начин ще увеличим броя на тяхната интелегенция, и така това ядро, което съществува днес, ще расте постепенно и ще може да изиграе своята историческа роля. Като се не забравя още, че тая интелегенция трябва да се настанява преди всичко в българомохамедански среди.

Естествено е, че тая просветна работа може да се върши успешно само сред едно население, което е стопански задоволено. Така дохождаме до грижите, които трябва да положи държавата да се подобри тяхния мъчен живот, да се издигнат смопански те и да се тури

райк на тяхното постоянно недояждане. Тия грижи не могат да не засегнат цялото родопско население, защото и българите християне страдат не по-малко от немотия и оскъдица.

Какви ще бъдат точно тия грижи, това ще покаже едно отделно проучване на тоя въпрос.

Накъсо казано, своята програма за дейност сред тях можем да установим в следните точки: пълна гражданска свобода; никакво вярско насилие; грижи за поминък и обща просвета и култура; сърдечни, братски отношения.

Пристъпим ли към изпълнение на тая програма, можем да се надяваме, че един ден те ще бъдат напълно приобщени към нас, ще почувствуват нашата държава като своя и ще я бранят дори с цената на своята кръв. Тогава ще дойдат и до своето народностно съзнание. И българската държава ще спечели едни от найдобрите свои граждани, а те ще видят в нейното лице истинска родна майка.

КНИГАТА БЪЛГАРИ МО-
ХАМЕДАНИ /ПОМАЦИ/
СЕ ОТПЕЧАТА В 1800
БРОЙКИ НА 1948 Г. МЕ-
СЕЦ МАРТ В ПЕЧАТНИЦА
СТОПАНСКО РАЗВИТИЕ
КАТО 2. БРОЙ ОТ БИБ-
ЛИОТЕКА БЪЛГАРСКИ
НАРОД, ИЗДАНИЕ НА
БЪЛГАРСКО НАРОДО-
УЧНО ДР-СТВО — СОФИЯ

ИЗДАНИЯ НА БЪЛГАРСКО НАРОДОУЧНО ДРУЖЕСТВО — СОФИЯ

PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE BULGARE — SOFIA

Български носии, многоцветна стенна карта с 57 фигури на мъжки и женски носии. Съставил Христо Вакарелски, изпълнил художник Г. Петков. Ц. 3000 л.

Tableau des costumes populaires bulgares — 57 types caractéristiques de costumes d'homme et de femme.—Composé par Christo Vacarelski, exécuté par G. Petcoff. Prix 3000 leva.

Насоки за събиране етнографски материали от Христо Вакарелски. София, 1945 г., 8°, стр. 16. Ц. 30 лева.

Indications de recherches ethnographiques par Christo Vacarelski. Sofia, 1945. 8°, p. 16. Prix 30 leva.

Библиотека Български народ, бр. 1 и 2.

Bibliothèque Bâlgarski narod, № 1 et 2.

Български народ, списание за проучване народната култура, ч. I, кн. 1 и 2, два пъти годишно. Ц. 200 лева (изчерпани).

Bâlgarski narod (Peuple bulgare), revue pour l'étude de la culture populaire bulgare, I année, t. 1 et 2. Prix 200 leva.

Дружеството има на склад и следните книги:

La société offre aussi les livres suivants:

Сборник на IV конгрес на славянските географи и етнографи в София, 1938 г. Ц. 1000 лева.

Recueil du IV congrès des géographes et ethnographes slaves à Sofia, 1938. Prix 1000 leva.

La Bulgarie devant le IV congrès des géographes et ethnographes slaves à Sofia, 1938. Prix 500 leva.

150·—

От същия автор:

По висините на Родопа. 1930. Ралица.
У дома. Писма от Родопа. 1935. Ралица.

1. брой Библиотека Български народ е: Въпросник - упътване за събиране етнографически материали от Христо Вакарелски, ц. 180 л.

Бележка. В основата на тоя ми труд лежи един доклад по българомохамеданския въпрос до централния комитет на българската работническа партия (комунисти). По-късно той бе преработен и разширен и така прочетен в заседание на Българското народоучно дружество, което се нае да го издаде. След това бе преработен и допълнен за трети път и в тоя си вид излязя напечатан сега. — Н. Вр.

Разрешение за хартия № 1949 от 14. XI. 47 г. от Министерството на инфомацията